

HUQUQIY DAVLAT BARPO ETISHDAGI MUNOSIB HARAKATLAR

Muzaffarova Marjona Umid-qizi
Toshkent davlat yuridik universiteti
Ommaviy huquq fakulteti 2-bosqich talabasi
marjonmuzaffarova0705@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'tgan davrdagi O'zbekiston SSR va bugungi kundagi mamlakatimizning huquq tizimi uchun o'zining muhim hissasini qo'shgan birinchi ayol huquqshunos Xadicha Sulaymonovaning hayoti va huquq sohasidagi ijodi batafsil yoritib berilgan. Shuningdek, uning huquqshunoslikka ilk qadamlari, munosib harakatlari orqali erishgan yutuqlari, huquqshunoslik bo'yicha qilgan mehnatlari, o'qituvchilikdan Oliy Sud sudyasi, akademik bo'lgan davri hamda uning nomiga bag'ishlanib sud-ekspertizasiga Xadicha Sulaymonova nomi berilishi haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Xadicha Sulaymonova, huquq, "Hujum" kompaniyasi, akademik, jinoyat huquqi, sud-ekspertisasi, ilk huquqshunos ayol.

Аннотация. В данной статье подробно рассказывается о жизни и деятельности первой женщины-юриста Хадичи Сулаймановой, внесшей важный вклад в правовую систему Узбекской ССР в прошлом и правовую систему нашей страны сегодня. Также приводится информация о ее первых шагах в юриспруденции, достижениях достойными усилиями, работе в юриспруденции, работе судьей Верховного суда от учителя, научной карьере, а также имя судебного эксперта Хадичи Сулаймановой назван в ее честь.

Ключевые слова: Хадича Сулайманова, закон, компания «Худжум», академик, уголовное право, судебная экспертиза, первая женщина-юрист.

Abstract. This article describes in detail the life and work of the first female lawyer Khadicha Sulaimanova, who made an important contribution to the legal system of the Uzbekistan SSR in the past and the legal system of our country today. Also, information is given about her first steps in law, her achievements through worthy efforts, her work in law, her time as a judge of the Supreme Court from a teacher, her academic career, and the name of Khadicha Sulaimanova, a forensic expertise named after her.

Key words: Khadicha Sulaimanova, law, "Hujum" company, academician, criminal law, forensic expertise, the first female lawyer.

Og'ir kasallik vaqtida: "Menga hech bo'lmasa yana bir yilcha umr kerak edi, bir yil... ilmiy fikrlarimni yozib qoldirishim uchun" deya ezgu orzusi armon bo'lgan akademik, huquqshunos Xadicha Sulaymonova qisqa umr kechirishiga qaramasdan, kelajak avlod uchun ulkan ilmiy merosini qoldirib ketdi.

Yosh bo'lishiga qaramasdan, 22 yoshida Oliy sud sudyaligiga tavsiya etilgan Xadicha Sulaymonova 1913-yilda Andijon viloyatida ziyoli oilada dunyoga keladi. Boshiga tushgan og'ir kunlarga qaramasdan o'z maqsadi sari intilgan va shu yo'lda jon fido qilgan insonlardan biri edi. Huquq sohasiga kirib kelishiga o'sha paytlardagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar ham sabab bo'lgan. Masalan, "Hujum" kompaniyasi tuzilib, xotin-qizlar paranjilarini tashlagan yillarda Nurxon ismli qizning o'z akasi tomonidan o'ldirilgani bo'yicha ochiq sud Xadichada ulkan qiziqish uyg'otgan desak mubolag'a bo'lmaydi. Mazkur sud jarayonida jamoat qoralovchi sifatida Tojixon Shodiyeva ishtirok etadi. Sud jarayonida Tojixondagi g'azabni ko'rgan yosh Xadicha jinoyatchini qoralashning daxshatli kuchiga to'la ishonch hosil qiladi va uning qalbida Tojixondek bo'lish, stolda o'tirgan qattiqqo'l, sabotli sudyalardek bo'lish niyati paydo bo'ladi.

Toshkentda ilk bor Jahon Obidova nomidagi Sovet qurilishi va huquq ilmiy-tadqiqot instituti tashkil etilgan paytlarda huquqshunoslikka bo'lgan qiziqishi Xadicha Sulaymonovani ushbu dargohga yetaklaydi va 1935 yilda o'qishni peshqadam talabalaridan biri sifatida yakunlashiga olib keladi. O'qishni bitirgach, tuman sudiga sudya qilib ishga yuboriladi va ko'p vaqt o'tmay u Oliy sud sudyaligiga tavsiya qilinadi. 3 yil o'tgach, Xadicha Sulaymonova Moskva yuridik institutining jinoyat huquqi kafedrasi aspiranturasiga qabul qilinadi. 1945-yilda yurisprudensiya sohasida birinchi olima ayol, yuridik fanlar doktori, professori maqomlariga sazovor bo'ladi. Agar bunday yutuqlarni davom ettiradigan bo'lsak, barmoqlarimiz yetmaydi va ko'p ishlarda birinchilardan, "qaldirg'och"lardan hisoblaniladi.

II jahon urushining boshlanishi sababli aspiranturadagi o'qishi to'xtaydi va yosh olima Toshkent davlat yuridik institutiga ishga jo'natiladi. Mazkur institutda 2 yil yordamchi, so'ng dotsent vazifasini bajaruvchi bo'lib talabarga dars berish orqali pedagogika sohasiga qadam qo'yadi. Shundan so'ng, 45 yilda o'zining uzoq

muddatdagi izlanishlari natijasida mehnatining mevasi hosil bera boshlaydi, dissertatsiyani muvaffaqiyatli himoya qiladi va huquqshunoslik sohasida ilmiy darajaga ega bo'lgan birinchi o'zbek ayoli sifatida tarixga muhrlanadi. Shu yili Toshkent yuridik instituti Jinoyat huquqi kafedrasini rahbari etib tayinlanadi. Xadicha Sulaymonova bu bilan to'xtab qolmay, yana o'z orzulariga erishish maqsadida doktoranturaga o'qishga kirib, doktorlik dissertatsiyasini yoqlaydi. Ko'rinib turibdiki, insonda o'qish uchun va Vatanini rivojlantirish uchun niyat bo'lsa va ushbu maqsadlarni amalga oshirish uchun chindan ham harakat qilsa, albatta bu inson o'z maqsadlariga erishadi, bunga esa zamonning, yoshning yoki boshqacha bir obyektiv sabablar to'sqinlik qila olmaydi.

Jazolashdan asosiy maqsad ozodlikdan mahrum qilish emas, balki aybdor o'z xatosini qalbi bilan his etsin va qilgan qilmishlaridan pushaymon bo'lsin, biz unga ishonaylik – deb uqtirardi Xadicha va shu yo'l bilan sudyalari, huquqshunoslarni adolatli bo'lishga chorlar edi. Bunga yaqqol misol qilib, O'zbekiston Oliy sudi fuqarolik ishlari bo'yicha sudlov hay'atiga yo'llagan protestini ko'rishimiz mumkin. Ushbu protestda Toshkent viloyati sudyasi tomonidan qilingan g'ayriqonuniy xatti-harakati qoralangan bo'lib, o'z navbatida adolatni tiklashga yordam bergan. Bu insonning huquq sohasining taraqqiyotiga qo'shgan yana bir hissasi bu - tarix sahifalarida o'chmas iz qoldirgan ishi bo'lib, o'zi bilan bir kunda akademik unvonini olgan Ibrohim Mo'minov bilan birgalikda falsafa va huquq institutini tashkil etishi bo'ldi. Institut shakllanib, o'z faoliyatini boshlagandan so'ng yana bir ezgu ishga qo'l uradi, ya'ni “O'zbekiston sovet davlati va huquqi tarixi” nomli uch jildi kitob hammualliflikda nashr qilinadi.

O'zbekistonda ilk huquqshunos ayol bo'lish baxti nasib qilgan Xadicha Sulaymonova Toshkent yuridik institutida kunduzi ma'ruzalar o'qir, amaliy mashg'ulotlar o'tkazar, charchab uyga borganidan so'ng yarim tungacha dissertatsiyasini yozish bilan band bo'lar edi. Mashaqqatlar o'z natijasini berib, dissertatsiyani muvaffaqiyatli himoya qilgandan so'ng, huquqshunoslik fanlari nomzodi ilmiy darajasi berildi. Uning ilmiy-tadqiqotlarining o'ziga xos jihati shundaki, mamlakatimizda jinoyat huquqining rivojlanishi borasida ilmiy va amaliy takliflar bilan birga o'sha yillarda kuchga kirgan birinchi O'zbekiston Jinoyat kodeksiga ancha mukammal tarzda sharh berilgan. Bundan tashqari, inqilobga qadar Turkiston, Buxoro amirligi va Xiva xonligi ijtimoiy-siyosiy hamda davlat qurilishi huquqining belgilariga alohida e'tibor berilgan va Turkistonda davlat va qonunchilikning yaratilishi tarixi yoritilgan III tomli “O'zbekiston sovet davlat va huquqi tarixi” nomli kitob nashr etiladi.

Xadicha Sulaymonovna nafaqat zukko olimi, balki tug'ma tashkilotchi va boshqaruvchi xislatlari o'zida namoyon bo'lgan shaxs sifatida boshqalardan ajralib turgan. Olima 1954 yilda Toshkent yuridik institutiga direktor lavozimiga tayinlanadi va shu yili “O'zbekiston SSRda xizmat ko'rsatgan fan arbobi” faxriy unvoniga munosib deb topiladi. 1956- 1958 yillarda O'zbekiston SSR Adliya vaziri, O'zbekiston SSR FA (Fanlar Akademiyasi) haqiqiy a'zosi, akademik, O'zSSR Ministrlar soveti huzuridagi yuridik komissiya raisi va hayotining so'nggi

yillarida esa O'zSSR Oliy sudi raisi etib tayinlanadi. Mazkur lavozimlarda ishlagan vaqtlarida ko'p mashhur insonlar tomonidan e'tirof etiladi. Chuqur bilim sohibasi, iste'dodli olim hayotini yurtimizda ko'p yaxshi va savobli ishlarni amalga oshirishga hamda huquqshunoslik fani rivojiga hissa qo'shishga, bor bilimini munosib shogirdlarni tarbiyalashga bag'ishladi. Albatta, mashaqqatli harakatlar o'z egasining maqsadlarini amalga oshirishga yordam bermay qolmadi. Xadicha Sulaymonovaning tinimsiz mehnatlari, izlanishlari va huquqshunoslik sohasining rivojlanishi uchun chekkan mashaqqatlari meva bera boshladi, hududlarda qonuniylik ilgarigi holatga nisbatan ancha ta'minlandi, bir qancha huquqqa oid kitoblar chop etilib, shu sohada ta'lim olayotgan talabalarga ancha yengillik yaratildi va bu kelajak uchun poydevor bo'lib xizmat qildi.

Davlatimizdagi huquq sohasini rivojlantirishga qo'shgan hissasi beqiyosdir. Masalan, olim nomi berilgan hozirgi Sud-ekspertiza markazi ham ko'p urinishlar, mashaqqatli harakatlar evaziga bunyod etilgan. Sud-tergov ishlarining haqiqatga nechog'lik yaqinligi aynan shu narsa- sud ekspertizasi natijalariga bog'liqligini tushunib yetgan akademik Xadicha Sulaymonova ipidan ignasigacha, institut binosiga tamal toshini qo'yishdan boshlab, uni zamonaviy kerakli jihozlar, asbob-uskunalar bilan ta'minlashdek mashaqqatli ishga bosh bo'lgan. 2021 yilga kelib Markazning 70 yilligi nishonlandi va ushbu kunda Markaz direktori Akram Xalilovning ta'kidlashicha, bugungi kunda Markazda amalga oshiriladigan sud ekspertlik turlari 50 taga va mutaxassisliklar esa 69 taga yetgan. Shuningdek, institut binosida Xadicha Sulaymonova muzeyi ham ochilgan, bo'lib muzeyda olimaning hayoti va faoliyatiga oid ma'lumotlarni o'zgacha zavq bilan o'rganish imkonini beradi.

Akademik Xadicha Sulaymonova mamlakatimiz va huquq sohasi uchun munosib darajada fidoyilarcha xizmat qildi desak adashmaymiz. Bu insonning sharofati bilan sovet davri bo'lishiga qaramay, milliy huquq tizimimiz bir pog'onaga yuksaldi, qatag'on qurbonlarini oqlashda o'z hissasini qo'shdi hamda bir qator xalqaro anjumanlarda ishtirok etib, yurtimizni xalqaro maydonga olib chiqib tanitdi. Bir so'z bilan aytganda, iste'dodli olimaning o'z kasbiga fidoyiligini, kasbining mutaxassis ekanligini u o'qitgan shogirdlariga, u yozgan kitoblariga, u tomonidan qilingan barcha ezgu amallariga qarab anglash qiyin emas. Uning ibratli va sermazmun hayoti, bosib o'tgan yo'llari shogirdlar uchun yo'lchi yulduz bo'ladi va ilmiy-madaniy merosi nafaqat huquq sohasida ta'lim oladiganlar uchun, balki boshqalar uchun ham ajoyib namuna bo'lib xizmat qiladi.